

Лутай М. Є.
*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України Житомирського державного
університету ім. І. Франка*

ДО ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКИХ СІОНІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЖИТОМИРЩИНІ

30-40-і роки ХХ ст. увійшли в історію України з одного боку певними досягненнями в розвитку економіки, науки, культури, з другого – утвердженням сталінського тоталітарного режиму, невід’ємною складовою якого став масовий терор проти власного народу. Репресії стали масовими після лютнево-березневого пленуму ЦК ВКП(б) 1937 р., на якому Й. В. Сталін заявив, що країна в небезпечному становищі через дії саботажників, шпигунів, диверсантів. Установку було дано, і розпочалась нова, найстрашніша хвиля терору. Сьогодні це здається неймовірним, але каральним органам доводився навіть план репресій. Так, 31 липня 1937 р. ЦК ВКП(б) затвердив наказ Єжова місцевим органам НКВС, згідно з яким за 4 місяці необхідно було репресувати 268950 чоловік, з них – негайно знищити 75950 чоловік. [1, 251]

В Україні органи НКВС почали сумлінно виконувати цей наказ. За влучним висловом відомого американського дослідника Роберта Конквеста, «Республіка стала вотчиною НКВС». [2] Почався пошук і «викриття» різноманітних «контрреволюційних організацій і блоків», масові арешти безневинних людей. Протягом 1930-1941 рр. в Україні було виявлено понад 100 різних «центрів», «блоків», «організацій» і 27 «повстанських груп».

Лише в Житомирській області з 1 жовтня 1937 р. до 15 лютого 1938 р. було «викрито» і ліквідовано 19 націоналістичних контрреволюційних організацій і 27 «повстанських груп». [3, 365]

За свідченням колишнього начальника Житомирського УНКВС Г.М. В’яткіна, лише за 1937 р. і частину 1938 р. в Житомирській області було репресовано більше ніж 20 тис. чоловік і у в’язницях УНКВС утримувалося не менше ніж 3-4 тисячі. Той же В’яткін на допиті засвідчив, що у вересні 1937 р. отримав від республіканського керівництва НКВС вказівку слідуючого змісту: «Поезжай сейчас же организуй тройку и нужно стрелять не менее 500 человек в день с таким расчетом, чтобы все это закончить в максимально короткий срок» [4, 404, 405]. І керівництво Житомирського УНКВС, весь апарат сумлінно взялись до роботи. «Боясь за собственную шкуру, – заявив В’яткін, – я выполнил и последнюю

вражескую директиву Успенского, по приезде в Житомир, я на второй день созвал тройку и за несколько дней рассмотрел дела примерно на 4000 человек, проходящим по делам как шпионы, диверсанты, участники контрреволюционных организаций. Все люди преимущественно были приговорены к расстрелу и расстреляны. Успенский через работников спецотдела ежедневно подгонял, требуя ускорить работу тройки и расстрелы приговоренных» [5, 405].

Почався пошук «шпигунів», «диверсантів», «викриття» контрреволюційних організацій.

У приналежності до сіоністської організації звинувачувалися: 25 громадян жителів м. Коростень, Житомирської області, а саме:

Голод Пейсах Абович, 1904 р.н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, безпартійний, малограмотний, бухгалтер Коростенського чугунно-ливарного заводу; Котляр Лазар Овсійович, 1903 р.н., уродженець с. Мелені Чоповицького району, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, бухгалтер Коростенської контори «Укрптахопром»; Фрітерман Рафаїл Шамович, 1906 р.н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, безпартійний, рахівник контори «Держсортфонд»; Шлейфман Арсен Борухович, 1903 р.н., уродженець м. Словечно, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, бухгалтер Коростенської міської поліклініки; Нудельман Арон Літманович, 1898 р.н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, безпартійний, бухгалтер Коростенського театру ім. І. Франка; Нудельман Йосип Беркович, 1903 р.н., уродженець с. Мелені Чоповицького району, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, бухгалтер контори «Водопровід»; Майзер Фроїм Давидович, 1898 р.н., уродженець Макарова Київської області, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, бухгалтер Коростенського ВТТ НКВС; Шлейофман Беньямін Борухович, 1894 р.н., уродженець м. Словечно, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, бухгалтер Коростенської райспоживспілки; Герман Шая Зейлікович, 1893 р.н., уродженець і житель Коростеня, єврей, бухгалтер Коростенського міськфінвідділу; Гейдман Герше Маркович, 1894 р.н., уродженець м-ка Лугини, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, бухгалтер Коростенського фарфорного заводу; Векслер Аврам Меєр-Вольфович, 1897 р.н., уродженець с. Ласки Народицького району, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, плановик Коростенського товариства сліпих; Лендер Алкон Лейбович, 1898 р.н., уродженець м. Словечно, житель м. Коростень, єврей, бухгалтер Коростенського міжрайонного пункту; Бронштейн Іцхак Цалевич, 1905 р.н., уродженець і житель Коростеня, єврей, завідувач Коростенською базою «Заготсконт»; Гольденберг Борух Мордкович, 1894 р.н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, бухгалтер Коростенської

артілі «Червоний металург»; Крупник Бенціон Борухович, 1897 р. н., уродженець м. Радомишля, житель Коростеня, єврей, член ВКП(б) з 1929 по 1937 р., редактор Коростенської районної газети «Більшовицький форпост»; Байтман Мойсей Борухович, 1906 р. н., уродженець с. Михайлівка Коростенського району, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, старший касир райзберкаси; Бройт Зуся Зусевич, 1894 р. н., уродженець м. Острог, житель м. Коростень, єврей, колишній член ВКП(б), помічник прокурора м. Коростеня; Бронштейн Аврум Давидович, 1894 р. н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, м'ясник Коростенського міжрайторгу; Гініс Соломон Беньямінович, 1895 р. н., уродженець м. Пулини, житель м. Коростень, єврей, завгосп Коростенської поліклініки; Найберг Менаше Йосипович, 1899 р. н., уродженець м. Олевськ, житель м. Коростень, єврей, безпартійний, кравець Коростенської артілі «8-е березня»; Овруцький Сімха Аврумович, 1893 р. н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, колишній член ВКП(б), робітник районної типографії; Рахлевський Мойсей Натанович, 1893 р. н., уродженець с. Ходаки Коростенського району, житель м. Коростеня, єврей, безпартійний, майстер Коростенського райтрансторгу; Смертненко Меєр Аронович, 1890 р. н., уродженець с. Ходорків Коростенського району, житель Коростеня, єврей, безпартійний, кравець артілі «19 років жовтня»; Шварцман Хаїм Шмульович, 1904 р. н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, безпартійний, заступник завідувача базою Коростенського военторгу; Шейхет Зельман Якович, 1905 р. н., уродженець і житель м. Коростень, єврей, член ВКП (б), робітник Коростенського комітету заготівлі.

Всі вище названі громадяни були арештовані Коростенським міським відділом НКВС у січні 1938 р. і звинувачувались у тому, що являлись «учасниками» контрреволюційної буржуазно-націоналістичної сіоністської організації, яка нібито існувала в м. Коростень і «ставила» за мету повалення радянської влади і відновлення буржуазного ладу в СРСР. Учасники цієї організації «займались» контрреволюційною, націоналістичною агітацією серед населення міста, «розповсюджували» наклепницькі чутки про умови життя євреїв у Радянському Союзі, «публікували» в іноземній пресі (не вказано де і коли) інсинуації. За дорученням іноземних розвідок «проводили» шпигунську діяльність на території СРСР, закликали євреїв до саботажу і зраді Батьківщині на випадок війни капіталістичних країн проти СРСР.

Рішенням трійки при УНКВС по Житомирській області 5 травня 1938 р. всі вище названі 25 громадян були засуджені за ст. 54-10, 54-11 КК УРСР до вищої міри покарання – розстрілу.

Рідні, близькі, не відаючи, що їхніх батьків, чоловіків, братів уже немає в живих, писали скарги, просили переглянути справу. 2 вересня 1940 р. виконуючий обов'язки прокурора по спеціальних справах відділу прокуратури УРСР Шафіро, розглянув у порядку нагляду справу по звинуваченню 25-ти осіб у контрреволюційній діяльності і заявив, що контрреволюційна діяльність звинувачуваних повністю доказана і опротестувати рішення трійки ніяких підстав немає. Скарги дружин і родичів засуджених про перегляд рішення трійки залишити без задоволення, про що повідомити останніх [6]. «Правосуддя» здійснилось. Пройшло вісімнадцять довгих років, коли знову звернулись до цієї справи. В ході перевірки в кінці 1956 р. на початку 1957 р. були допитані 54 свідки, що проходили в цій справі у 1938 р. Один з них І. І. Фуксман заявив, що він нічого не знав про існування в Коростені сіоністської організації, а протокол допиту підписав під тиском слідчого. Інший свідок Я. Н. Тульчинський заявив, що протокол його допиту від 21 лютого 1938 р. сфальсифікований, оскільки він по цій справі навіть не допитувався і ніяких свідчень не давав. Свідок С. Н. Фрайман показав, що ніяких даних про наявність у місті сіоністської організації він не мав, але протокол допиту від 21 лютого 1938 р. підписав як співробітник органів НКВС на прохання і під тиском уповноваженого оперативно-слідчої групи Коростенського НКВС Шварцмана. Разом з тим Фрайман засвідчив, що слідчі Гойхман, Гіліс, Шварцман, Хоменко, Гольцман під час допитів жорстоко били заарештованих до тих пір, доки вони не зізнавались у приналежності до сіоністської організації, після чого вимагали від заарештованих підписати сфальсифіковані протоколи допиту. Той же Фрайман заявив, що слідчий Шварцман йому сказав, що «дела на всех арестованных по указанию Вяткина (начальник УНКВС по области) должны быть закончены за одну ночь». Ось так, за одну ніч вирішувались долі людей!

Аналогічні свідчення дав на допиті 4 березня 1957 р. колишній співробітник органів НКВС Д. Г. Соколов. Він показав, що на одній із нарад в 1937 Гіліс – начальник Коростенського окрвдділу НКВС дав вказівку провести в селах, районних центрах, містах арешти чоловіків за національною ознакою, хоча відносно цих людей не було ніяких даних про їх причетність до сіоністської організації. Співробітники НКВС склали фальшиві документи на людей: петлюрівець, куркуль, служитель культу та інші. Головам сільських і міських рад були дані вказівки зібрати на цих людей негативні характеристики. Після цього, у січні 1937 р. була дана вказівка бити заарештованих. Нещасних людей жорстоко били, заставляли стояти по декілька днів, їм не давали ні їсти, ні спати, побитого відправ-

ляли назад у камеру і його «вигляд» впливав на інших заарештованих, що їх чекає така ж доля.

Прокурора на допитах не було, хоча протоколи допиту він підписував. При масових арештах санкції у прокурора не отримували, коли справу завершували, тоді заднім числом оформляли санкцію прокурора.

Про те, що до заарештованих застосовувались методи насилля під час допитів підтвердив і колишній начальник УНКВС Г. М. В'яткін, засуджений у 1939 р. до розстрілу. Він заявив: «...Хотя я и дал указание бить арестованных только с моей санкции, но фактически это не соблюдалось. После этого на местах начались массовые избиения арестованных».

Перевірка матеріалів Центрального державного історичного архіву СРСР, архіву МВС СРСР, облдержархіву УВС Житомирської області довела, що ніяких даних про причетність вище названих осіб до сіоністської організації не має. Таким чином, перевірка архівно-слідчої справи показала, що всі звинувачувані по даній справі громадяни були засуджені трійкою УНКВС по Житомирській області 5 травня 1938 р. безпідставно. Тому Президія Житомирського обласного суду від 11 квітня 1957 р. постановила: рішення колишньої трійки при УНКВС по Житомирській області від 5 травня 1938 р. стосовно всіх 25-и осіб відмінити і справу припинити за відсутністю складу злочину. Всі громадяни засуджені до вищої міри покарання по цій справі реабілітовані посмертно.

Органами НКВС Коростеня була «викрита» іще одна контрреволюційна, націоналістична сіоністська організація «діяльність» якої поширювалась на Коростенський, Малинський, Чоповицький райони Житомирської області. До її складу входило 7 чоловік:

Видиборський Іонтель Меєрович, р. н., єврей, уродженець с. Мелені Чоповицького району, безпартійний, бухгалтер артілі «Мода»; Котляр Овсій Зельманович, 1906 р. н., єврей, уродженець с. Мелені, житель с. Чоповичі, безпартійний, робітник артілі «Кооптруд»; Коростишевський Еля-Мошко Лейбавич, 1883 р. н., єврей, уродженець і житель Малина, безпартійний, робітник артілі «Мода»; Коростишевський Шейл Нусимович, 1900 р. н., єврей, уродженець і житель м. Малин, безпартійний, робітник паливного складу; Шлепчанський Меєр Гершкович, 1908 р. н., єврей, уродженець і житель с. Чоповичі, продавець споживспілки; Межеріцький Шама Іонович, 1897 р. н., єврей, уродженець і житель м. Базар, бухгалтер контори «Заготльон»; Хармац Бен'ямін Янкелевич, 1908 р. н., єврей, уродженець с. Хмелівка Вінницької області, житель м. Олевськ, директор Олевської єврейської школи.

Звинувачення традиційне – повалення радянської влади, відновлення буржуазного ладу в СРСР. Крім того, трьох членів даної організації – Ви-

диборського, Шлепчанського і Хармаца звинувачували у шпигунстві на користь Англії.

Всі вище названі особи засуджені до вищої міри покарання – розстрілу [7].

У січні-березні 1938 р. Житомирським УНКВС були заарештовані за звинуваченням у приналежності до сіоністської організації громадяни Житомира:

Барденштейн Шльома Іхелевич, 1896 р. н., уродженець м. Червоне Андрушівського району, житель м. Житомир, єврей, безпартійний, штампувальник в майстерні інвалідів; Марлінський Іон Зейделевич, 1889 р. н., уродженець с. Левків Житомирського району, житель м. Житомир, єврей, безпартійний, вчитель автодорожнього технікуму; Марлінський Давид Зейделевич, 1904 р. н., уродженець с. Левків, житель м. Житомир, єврей, вчитель механічного технікуму; Тартаковський Саул Аронович, 1895 р. н., уродженець м. Бердичеві, житель Житомира, єврей, безпартійний, вчитель єврейського педтехнікуму; Шполянський Яків Овсейович, 1895 р. н., уродженець м. Черняхів, житель Житомира, єврей, безпартійний, вчитель.

Всі вище названі особи звинувачувались як учасники сіоністської організації, яка нібито існувала в Житомирі. Були її активними членами, групували навколо себе відсталі елементи єврейського населення і закликали їх до масового виїзду в Палестину. Рішенням трійки при УНКВС по Житомирській області від 10 травня 1938 р. всі вони були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу.

Пошук «ворогів» народу продовжувався. 1 листопада 1937 р. була заарештована жителька Бердичева Кемпер-Рувінська Роза Шльомівна, 1905 р. н., єврейка, освіта незакінчена середня, рахівниця артілі «Красный швейник». Вона звинувачувалась як активна учасниця сіоністської організації Бердичева, яка «керувала» гуртком сіоністів, писала і друкувала на шатографі статті, «видавала» підпільну сіоністську газету (не вказано яку), зберігала на квартирі сіоністську літературу, «проводила» контрреволюційну діяльність проти партії і радянського уряду, заявила, що колективізація – це насильство проти селян, «вела» агітацію проти підписки на державні позики. По «справі» Кемпер-Рувінської проходив житель Бердичева Кельман Аврум Еля Аронович, 1905 р. н., безпартійний, малограмотний. Він також звинувачувався у приналежності до сіоністської організації. Крім того, вони обоє «були» агентами англійської розвідки.

Рішенням трійки від 10 травня 1938 р. при УНКВС по Житомирській області Кемпер-Рувінська і Кельман були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано 4 червня 1938 р.

Мати Кельмана – Рейза Берківна не відаючи про те, що сина вже немає в живих, 19 травня 1940 р. звернулася в Житомирську обласну прокуратуру з проханням про дострокове звільнення сина. 23 грудня 1940 р. помічник прокурора по спеціальних справах розглянув архівно-слідчу справу стосовно Кельмана і знайшов, що ... «вынесенное решение является правильным и соответствует материалам дела в силу чего жалоба матери об освобождении сына не заслуживает внимания и не может быть удовлетворена». Керуючись ст. 360 КПК УРСР постановив: «Жалобу Кельман отклонить как необоснованную, о чем сообщить жалобнице по месту жительства, а дело сдать в архив». Цю відповідь інакше як глум над матір'ю і її почуттями не назвеш, ось у такий спосіб можновладці вирішували людські долі. Лише через 51 рік! (у квітні 1989 р.) ця справа була переглянута і безвинно покарані люди були реабілітовані посмертно, але нікому було повідомити про це, бо не знайшли в живих навіть родичів репресованих [9].

Наступною жертвою свавілля стала М. І. Тункельройт.

Тункельройт Міня Ісаківна, 1900 р. н., уродженка м. Лісібік Люблінського воєводства (Польща), єврейка, освіта вища, член Компартії Польщі з 1920 по 1924 р., член ВКП(б) з 1928 по серпень 1938 р., секретар партбюро Київського педінституту, в 1935–1936 рр. – директор Єврейської школи в Коростені.

6 серпня 1937 р. Тункельройт була заарештована за «контрреволюційну, націоналістичну агітацію – «вихваляла» буржуазний лад Польщі. Виникає закономірне питання, як могла людина вихваляти лад країни, де вона тричі арештовувалась польською поліцією і змушена була нелегально перейти кордон СРСР, рятуючись від переслідувань?

Рішенням Особливої Наради при НКВС СРСР вона була засуджена на 10 років виправно-трудоих таборів. Відбувши термін покарання, в 1947 р. поселилась в Іссик-Кульській області Киргизії, але не на довго. 3 січня 1949 року вона була знову заарештована за попередніми звинуваченнями і 18 червня 1949 р. рішенням Особливої Наради при Міністерстві держбезпеки СРСР вислана на поселення в Красноярський край. Лише в квітні 1956 р. Судова колегія по кримінальних справах Верховної Ради СРСР скасувала попередні рішення Особливої Наради по відношенню до Тункельройт як безпідставні. Подальша її доля не відома.

Отже, у 30-40-х роках ХХ століття в Україні, у тому числі і на Житомирщині, за безпідставними звинуваченнями у приналежності до неіснуючих контрреволюційних організацій піддавались репресіям і засуджувалися до вищої міри покарання українці, поляки, чехи, німці, євреї та інші народи, що проживали в Україні.

Відійшли в минуле, стали історією ті трагічні роки. Сьогодні Україна йде по шляху свободи і демократії. Перед дослідниками відкрилась можливість відновити справедливість і повернути всім без винятку жертвам тоталітарної системи їхні чесні імена, згадати поіменно всіх безвинно убієнних українців, поляків, євреїв, чехів, німців, представників інших етносів і зробити усе можливе, щоб подібне ніколи не повторилося на нашій землі.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія України. Нове бачення: удвох томах. Т. 2. – К. 1991 – С. 251.
2. Конхвест р. Великий терор / Конхвест Роберт. // Нева. – 1990.
3. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К. 1999 – С. 365.
4. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф. Р-5013. – Оп. 2. – Спр. 5411-П. – Т. 19. – Арк. 806-809.
5. Там само. – Спр. 5427. – Арк. 806-809.
6. Там само. – Спр. 5427. – Арк. 813-822, 860-867, 873.
7. Там само. – Спр. 6904. – Арк. 228-229, 439, 447.
8. Там само. – Спр. 5162. – Арк. 445.
9. Там само. – Спр. 23049-П. – Арк. 17-19, Арк. 96, 100-105.
10. ДАЖО. – Ф. 46-П. – Оп. 2. – Спр. 290. – Арк. 17.